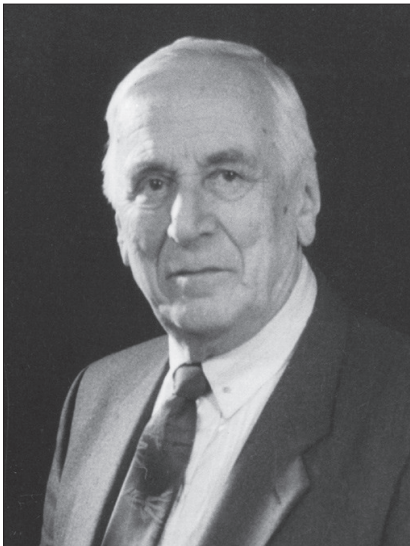

JURIJUS OTKUPŠČIKOVAS
(1924 08 29–2010 09 25)

2010 m. rugsėjo 25 d. į amžinybę iškeliaivo Jurijus Vladimirovičius Otkupščikovas – Rusijos klasikinės filologijos ir baltistikos patriarchas, puikus etimologas, indoeuropeistas, Sankt Peterburgo valstybinio universiteto profesorius, talentingas pedagogas, dėmesingas ir principingas mokytojas, nenuilstantis, kryptingas ir visada optimistiškai nusiteikęs žmogus.

Jurijus Otkupščikovas gimė 1924 m. rugpjūčio 29 d. Kazanėje. Jo gyvenimo kelias nebuvo lengvas. 1941 metais prasidėjus karui, vos baigęs vidurinės mokyklos devintą klasę vaikiną per savaitę išmoko vairuoti traktorių ir visą vasarą ir rudenį dirbo Totorijos žemės ūkyje, o lapkričio ir gruodžio mėnesiais kartu su bendraklasiais kasė prieštankinius griovius palei Volgos dešinę krantą į pietus nuo Kazanės. Dešimtoje klasėje teko mokytis tik nuo 1942 metų vasario iki gegužės, vakarais gaminant dėžes sviediniams

baldų fabrike. Vasarą J. Otkupščikovas baigė karo vairuotojų kursus, o rugsėjo mėnesį apgaule gavęs gydytojų leidimą (nuo vaikystės turėjo poliomieliito sunkiai sužalotą koją) išėjo savanoriu į frontą ir kovojo jūrų pėstininkų gretose iki pat 1945 metų gegužės 8 dienos.

1945 metų rudenį J. Otkupščikovas įstojo į garsų humanitarinio mokslo tradicijomis Kazanės universitetą. Tris pirmuosius metus kartu su pagrindinėmis klasikinės filologijos studijomis jis mokėsi ir Rusijos istorijos. Būdamas pirmo kurso studentas parašė pirmą mokslinį darbą „Variagai ir Kijevo valstybės susikūrimas“, kuris bendrame konkurse su diplominiais darbais gavo antrąją universiteto premiją. J. Otkupščikovas rimtai domėjosi archeologija – dalyvavo ekspedicijose, buvo Totorijos valstybinio muziejaus mokslinis bendradarbis. Studijų metais pradėjo dirbti lotynų kalbos mokytoju vidurinėje mokykloje.

Antikos studijas J. Otkupščikovas pradėjo nuo filosofijos ir literatūros. Jo diplominį darbą apie Euripido tragediją „Prašytojos“ (su kūrinio vertimu į rusų kalbą¹) buvo pasiūlyta ginti kaip kandidato disertaciją, tačiau jaunas mokslininkas nusprendė stoti į aspirantūrą Leningrado universitete. Ten nuo 1950 metų jis, vadovaujamas akademiko Ivano Tolstojaus, tęsė klasikinės filologijos studijas, 1953 metais apgynė kandidato disertaciją „Socialinės-politinės idėjos Euripido kūryboje“. Tais pačiais metais J. Otkupščikovas pradėjo dėstyti

¹ I. Anenskio XX amžiaus pradžioje atliktas vertimas tuo metu dar nebuvo publikuotas.

klasikinės filologijos katedroje antikinę literatūrą, lotynų ir senovės graikų kalbą.

1956 metais J. Otkupščikovas buvo komandiruotas į Ulan Batorą, kur Mongolijos valstybiniame universitete reikėjo ruošti lotynų kalbos dėstytojus. Siekiant prieinamiau paaiškinti studentams svietimos kalbos sistemą, teko pramokti mongolų kalbos, kurti lotynų ir mongolų kalbų gretinamosios gramatikos pradmenis². Vienam iš stropesnių aspirantų buvo perskaitytas net lotynų kalbos istorinės gramatikos kursas.

Sugrįžęs į Leningradą, J. Otkupščikovas vis labiau linko prie kalbotyros, ne be Boriso Larino ir Agnijos Desnickajos įtakos pradėjo rimtai domėtis ir lietuvių kalba, kurios mokėsi ne tik universitete, bet ir leisdamas vasaras Lietuvos kaime. Įkvėpimo savo tyrimams jis sėmėsi iš Josifo Tronskio paskaitų, bet būdamas jau susiformavęs mokslininkas, galįs atskleisti ir savarankiškai vertinti problemas, akiai nesekė žymaus kalbininko idėjomis. Pamažu J. Otkupščikovo moksliniai interesai apėmė indoeuropiečių kalbų lyginamąją gramatiką, etimologinės analizės principus bei metodiką, baltų ir slavų kalbų leksines bendrybes.

Įvairiapusių mokslinių studijų rezultatai buvo apibendrinti 1967 metais

² Ю. В. Откупщиков, Монголо-латинские параллели (к вопросу о типологических исследованиях в языкознании), *Studia Mongolica* 1(14), Улаанбаатар, 1959, 3–19 (perspausdinta rinkinyje: Id., *Opera philologica minora*, Санкт-Петербург: Наука, 2001, 420–431).

išleistoje J. Otkupščikovo monografijoje „Iš indoeuropiečių žodžių darybos istorijos“, kuri tais pačiais metais buvo apginta kaip (habilituoto) daktaro disertacija. Knygoje yra apstu originalių idėjų, ypatingas dėmesys skiriamas kalbos tyrimų metodologijai, iliustruojamai kruopščia konkrečių pavyzdžių analize. Darybinio aspekto svarba etimologijai pabrėžiama įvairiuose J. Otkupščikovo darbuose, ypatingą reikšmę šis principas įgyja etimologizuojant onomastiką – tiek ikigraikiškojo substrato tyrimuose (jų rezultatas – gausia graikų toponimikos medžiaga paremta 1988 metų monografija „Ikigraikiškasis substratas“), tiek ilgametėse Okos baseino senovinės baltiškosios hidronimijos studijose, įgalinusiose pastūmėti priešistorinio baltų paplitimo ribą gerokai į rytus (tyrimo medžiaga kol kas tik iš dalies publikuota).

J. Otkupščikovas yra daugiau kaip 240 mokslinių publikacijų autorius³. Originali Lachmanno dėsnių interpretacija, indoeuropiečių guturalinių fonemų eilių kilmės aiškinimas, sonantų vaidmuo indoeuropiečių šaknies struktūroje, *u* kamieno būdvardžių keitimo *o* kamieno būdvardžiais indoeuropiečių kalbose istorija, indoeuropiečių *ē* kamieno veiksmazodžiai, baltų ir slavų kalbinių santykių klausimas, ikigraikiškojo substrato problematika, paleobalkanų kalbų

³ Daugelis straipsnių perleista dviejuose 2001 metų rinkiniuose – *Opera philologica minora* ir *Очерки по этимологии*. Bibliografinė J. Otkupščikovo darbų rodyklė bus publikuota leidinio *Балто-славянские исследования* XIX tome.

studijos, lotynų sigmatinio aoristo formų šaknies vokalizmas, šiaurinės Juodosios jūros pakrantės onomastika, Okos baseino baltiškoji hidronimija, etimologinės analizės metodika, paremta daugybe įtakingų etimologijų, – tai toli gražu ne viskas, kuo užsiėmė šis aukščiausios klasės mokslininkas.

J. Otkupščikovas buvo ir neginčijamo talento pedagogas – žavintis užsidegimu, reiklus ir kantrus. Tai liudija ne tik daugybę studentų sutraukdavusios paskaitos, praktinės senųjų kalbų pamokos, bet ir 1968 metais išleista nuostabi mokslo populiarinamoji knyga „Prie žodžio ištakų“, sulaukusi 4 leidimų. Ši knyga, supažindinanti platesnius skaitytojų sluoksnius su etimologinių tyrimų problematika, neretai cituojama ir visai rimtuose mokslo darbuose. J. Otkupščikovo bešališkumas dėstant knygos skaitytojui mokslininkų pažiūras į konkrečias etimologijas gali kartais net trikdyti specialistą: antai skaitant eilutes, skirtas žodžiui *невеста* ‘sužadėtinė’ («*Чья невеста лучше?*»)⁴, neįmanoma atspėti, kuriai iš dviejų etimologijų pritaria pats autorius. Visai kitoks dėstymo būdas yra moksliniame straipsnyje šia tema⁵: čia detaliam svarstomas kiekvienas niuansas, analizuojami visi argumentai pro et

⁴ Ю. В. Откупщиков, *К истокам слова*, 4-е изд., Москва: Авалон, Азбука-классика, 2005, 306–307.

⁵ Ю. В. Откупщиков, *О происхождении слова невеста, Этимологические исследования по русскому языку* 4, Москва, 1963, 96–103 (perspausdinta rinkinyje *Очерки по этимологии*, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001, 133–139).

contra, aiškiai formuluojama polemizuojančio tyrėjo pozicija. Ne mažiau visapusiška ir patraukli yra J. Otkupščikovo argumentacija straipsnyje, skirtame lietuvių ir latvių žodžio *ragana* etimologijai⁶, kur šio pavadinimo ryšys su žodžiu *ragas* grindžiamas ne tik siaurai lingvistine argumentacija, bet ir žiniomis iš tautosakos, mitologijos ir... biologijos.

Profesorius labai mėgo išradingas, elegantiškas hipotezes, bet pabrėždavo, kad tų elegantiškųjų hipotezių, kurioms prieštarauja koks logiškas argumentas, reikia ryžtingai atsisakyti. Kaip mokslinis vadovas jis vertė studentus kruopščiai studijuoti viską, kas mokslininkų pasakyta tam tikru klausimu, bet ne tam, kad jie pasirinktų kokią autoritetingiausią traktuotę, o kad turėtų visą medžiagą kritinei analizei. Jis mokėjo užduoti aštrių klausimų, reikšti kandžias pastabas, bet iš esmės kolegoms visada buvo labai geranoriškas. Negalėjo pakęsti nekorektiškos polemikos ir siekimo pateikti ne visus faktus, o tik tuos, kurie tinka tam tikrai pažiūrai grįsti. Profesorius smarkiai priekaištavo O. Trubačiovui, nutylėjusiam lietuvių kalbos medžiagą savo straipsnyje apie žodžio *невеста* kilmę, bet po oponento mirties liūdnai pastebėjo: „Dabar aš negaliu kritikuoti Olego Nikolajevičiaus, jis jau negalės man atsakyti...“

⁶ Ю. В. Откупщиков, *О происхождении лит., лтш. ragana* ‘ведьма’, *Baltistica* 13(1), 1977, 271–275 (perspausdinta rinkinyje *Очерки по этимологии*, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001, 234–239).

Daugiau kaip 20 metų (1971–1992) J. Otkupščikovas vadovavo Klasikinės filologijos katedrai Leningrado (nuo 1991 m. Sankt Peterburgo) valstybiniame universitete. Kelioms studentų klasikų kartoms teko laimėti jam dėstant mokyti elementarios gramatikos ir skaityti senovės autorius. Bet Universitete jis visada buvo ir kitos kalbotyros srities įsikūnijimas – svarbiausias Peterburgo baltistas, perėmęs šią estafetę iš Boriso Larino. Neveltui Profesoriaus 75 gimimo metinėms skirtame jubiliejiniam rinkinyje⁷ beveik pusė straipsnių autorių nagrinėja baltų kalbotyros klausimus, o publikacijų apie J. Otkupščikovą lietuviškai yra parašyta ne mažiau negu rusiškai⁸. Baltų kalbų medžiaga niekada neišleidžiama iš akių jo tyrimuose, dažnai panaudota paskaitose kaip įtikinama atitikmenų sistema ar taikus argumentas kurio nors ginčijamo klausimo sprendimui. Draugystės ryšiai siejo Profesorių su daugeliu Lietuvos kalbininkų, jis atidžiai recenzavo baltistikos mokslo darbus, turėjo nemažai aspirantų iš Lietuvos.

Paskutiniajame XX amžiaus dešimtmetyje J. Otkupščikovas su dideliu entuziazmu įsitraukė į baltistikos studijų atkūrimo Sankt Peterburgo valstybinia-

⁷ А. И. Зайцев (отв. ред.), *Linguistica et Philologica*, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999.

⁸ J. Otkupščikovo indėlis į baltistiką apžvelgiamas daugelyje A. Sabaliausko ir J. Palionio publikacijų, išsamiausiai – abiejų autorių knygoje *Rytų slavų kalbininkai lituanistikos baruose* (Vilnius: Mokslas, 1990, 90–93).

me universitete darbą. Jis ne sykį kartojo A. Hilferdingo žodžius, kad „be lietuvių kalbos mokslinis slavų kalbų tyrimas negalimas, neišivaizduojamas ir viena iš svarbiausių priežasčių tų klaidų, kurias darydavo kai kurie mūsų mokslininkai, tyrinėjusieji slavų kalbų dėsnius ir ypatybes, buvo kaip tik ta, kad jie neatsižvelgė į lietuvių kalbos faktus“⁹, džiaugėsi, kad beveik po pusantro šimto metų įsikūnija šio žymaus slavisto mintis sudaryti Rusijos studentams sąlygas mokyti lietuvių kalbos: „Tiesioginė praktinė nauda, tiek pat, kiek ir mokslo interesas, reikalauja, kad mūsų universitetuose, ar bent Maskvos, Peterburgo ir Kijevo, būtų įkurtos lietuvių katedros“¹⁰. Profesorius aistringai skaitė paskaitas jauniems Peterburgo baltistams (iš pradžių papildomos specializacijos klausytojams, vėliau savarakiško skyriaus studentams), su pranešimais dalyvavo visose dešimtmečio ciklo „Baltistika Peterburge“ konferencijose (1998–2008).

Daugeliui krito į akis savitas J. Otkupščikovo paprastumas ir pozityvus požiūris į pasaulį. Gyvenimo užgrūditas jis visada kategoriškai šalinosi ypatingo žmonių dėmesio ir užuojautos. Jo kelias iš Universiteto į tolimą Peterhofą ėjo per metro stotį „Vasileostrovskaja“, kur piko valandomis knibžda didžiulė

⁹ А. Гильфердинг, Литва и Жмудь, in Id., *Собрание сочинений 2*, Санкт-Петербург: Печатня В. Головина, 1868, 367 (cituojiama iš: J. Palionis, *Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963, 22).

¹⁰ Ten pat, 369.

žmonių minia, trokštanti greičiau patekti į vidų. Būdamas 85 metų amžiaus, Profesorius vaikščiojo jau nelabai tvirtai, bet griežtai atsisakydavo pagalbos ar siūlymų įeiti pro specialias duris, skirtas seniems žmonėms ir vaikams. Jis ryžtingai žengdavo į minios tirštinę ir atkakliai lipdavo laiptais. Paskui verždavosi bėgti eskalatoriumi žemyn ir labai nusimindavo, jeigu koks jaunuolis jį aplenkdamas. Vagone atsisėdavo labai retai, o jeigu kas nors norėdavo užleisti vietą, dažniausiai mandagiai atsisakydavo. Iki paskutinių metų J. Otkupščikovui buvo visiškai natūralu vienai dienai nuvykti į Maskvą oponuoti disertaciją ar į redaktorių kolegijos posėdį, o sugrįžus, iš naktinio traukinio važiuoti ne namo, o į pirmą paskaitą Universitete. Nenusakomas darbingumas ir begalinis optimizmas daugelį stebindavo. Įsimena vieno iš kolegų žodžiai: „Jurijus Vladimirovičius – Didžiojo karo Kareivis“...

Profesorius labai mėgo vieną nuotrauką iš Riugeno salos. Joje vaizduojami

negyvi medžiai, seniai jau be lapų, visiški sausuočiai, bet dar stipriai išsiskindę žemėje. „Medžiai miršta stovėdami“, – sakydavo jis.

J. Otkupščikovas mirė XI tarptautinio baltistų kongreso Rygoje metu. Jau 2010 metų pavasarį jis apgailestavo dėl pašlijusios sveikatos negalėsiąs dalyvauti kongreso darbe (juk buvo nuolatinis visų, išskyrus pirmąjį, baltistų suvažiavimų dalyvis!). Profesorius visada gyvai domėjosi Lietuvos ir Latvijos moksliniu gyvenimu, klausinėjo apie konferencijas, kolegas, džiaugėsi naujomis knygomis, žurnalais. Jo turtinga baltistinė biblioteka dabar saugoma Sankt Peterburgo valstybinio universiteto Baltistikos kabinete, – kabinete, iš kurio jis, paskutinį kartą būdamas Universitete 2010 metų gegužės mėnesį, išėjo namo.

*Aleksejus ANDRONOVAS,
Jevgenijus FILIMONOVAS*

[*baltistica@gmail.com*]